

O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODIDA 'OY' KONSEPTI: RAMZIY-MA'NAVIY VA RUHIY SHAKLLANISHI

Sharipova Bahora Odiljonovna

Navoi Davlat Universiteti, Tillar fakulteti

Amaliy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Lingvokulturologiyada konsept til va madaniyat tutashgan nuqtada shakllanadigan mental birlik sifatida talqin qilinadi. Xalq og'zaki ijodi esa milliy ong, tarixiy xotira va kollektiv ruhiyatni mujassamlashtirgan eng qadimiy manbalardan biridir. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, folklor matnlarida uchraydigan ramzlar milliy konseptlarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Ana shunday asosiy ramzlardan biri — "Oy" konsepti bo'lib, u o'zbek xalq og'zaki ijodida chuqur ramziy va ruhiy mazmun kasb etgan.

Xalq og'zaki ijodida "Oy" avvalo go'zallik va mukammallik ramzi sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek xalq qo'shiqlari va dostonlarida "oydek yuz", "oydayin yor" kabi ifodalar sevgi va estetik idealni aks ettiradi. Bu obraz oy shaklining to'liqligi va yorqinligi bilan inson go'zalligini qiyoslash natijasida yuzaga kelgan.

Shuningdek, oy ramzi yorug'lik va umid timsoli sifatida ham talqin etiladi. Afsona va rivoyatlarda oy ko'pincha zulmatni yorituvchi, yo'l ko'rsatuvchi ilohiy kuch sifatida tasvirlanadi. Bu holat xalq ongida oyning kosmik obyekt sifatidagi tabiiy xususiyatlari bilan bir qatorda, ramziy mazmun kasb etganidan dalolat beradi (Maslova, 2001).

Xususan, xalq rivoyatlarida oy ko'pincha yo'ldan adashgan insonga yo'l ko'rsatuvchi, tun bag'rida xavfsizlik va osoyishtalik baxsh etuvchi timsol sifatida namoyon bo'ladi. Bunday tasvirlar oyning tun qorong'usidagi yagona yorug' manba bo'lish xususiyatiga asoslanib, uni ramziy jihatdan himoya va najot belgisi sifatida talqin qilishga olib kelgan. Natijada oy obrazi xalq ongida zulmat ustidan yorug'likning, umidsizlik ustidan esa umidning g'alabasini ifodalovchi ramzga aylangan.

Maqollarda ham oy ramzi ijobiy baholovchi birlik sifatida qo'llanadi. Masalan, "Oy bor joyda qorong'ulik bo'lmas" mazmunidagi xalqona qarashlar inson hayotida ezgulik va to'g'rilik mavjud bo'lsa, yovuzlikka o'rin qolmasligi g'oyasini anglatadi. Shuningdek, "Oydek yuz — ko'ngilning oynasi" kabi mazmundagi tasavvurlar orqali oyga qiyoslash nafaqat tashqi qiyofaning go'zalligini, balki insonning ichki dunyosi va ma'naviy pokligini ham ifodalaydi.

Bundan tashqari, xalq og'zaki ijodida oy ramzi axloqiy-me'yoriy mezon vazifasini ham bajaradi. Oyga qiyoslangan inson odatda halollik, sadoqat va pok niyat bilan tavsiflanadi. Bu holat "Oy" konseptining ramziy qatlamida estetik baho bilan bir qatorda, axloqiy baho ham yetakchi o'rinni egallashini ko'rsatadi. Demak, oy obrazi folklor matnlarida nafaqat tasviriy unsur, balki xalqning ma'naviy ideallarini mujassamlashtiruvchi konseptual birlik sifatida shakllangan.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

“Oy” konseptining ruhiy shakllanishi xalqning emotsional va psixologik tajribasi bilan chambarchas bog‘liq. Oy sokinlik, osoyishtalik va ichki mushohada ramzi sifatida xalq qo‘shiqlarida tez-tez uchraydi. Tungi oy manzarasi inson ruhiy holatini ifodalovchi fon vazifasini bajaradi. Xalq qo‘shiqlarida oy ko‘pincha sog‘inch va intiqlik bilan bog‘lanadi. Masalan, uzoqdagi yor bilan oy orqali “suhbatlashish” motivi xalq lirikasida keng tarqalgan. Bu holatda oy insonning ichki kechinmalarini ifodalovchi vositaga aylanadi va ruhiy holatni tashqi tabiat hodisasi orqali obrazlashtiradi (Stepanov, 2004).

Xususan, lirik qo‘shiqlarda oyga murojaat qilish orqali inson o‘z dardini, sog‘inchini va yurakdagi armonlarini izhor etadi. Oy bu jarayonda go‘yoki jonlantirilgan obraz sifatida namoyon bo‘lib, inson bilan “tinglovchi” va “suhbatdosh” vazifasini bajaradi. Masalan, “Ey oy, yoringa mendan salom ayt” mazmunidagi xalqona murojaatlar oy obrazining ruhiy yaqinlik va ichki ehtiyojlarni ifodalashdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Bu holat oy timsolining folklorda inson va tabiat o‘rtasidagi ruhiy ko‘prik vazifasini bajarayotganidan dalolat beradi. Shuningdek, oy obrazi ayol ruhiyati bilan ham uzviy bog‘langan. Folklor matnlarida oy ko‘pincha ayollik nazokati, sabr-toqat va ma‘naviy poklik bilan uyg‘unlashadi. Ayol obrazining oyga qiyoslanishi uning tashqi go‘zalligidan tashqari, ichki muloyimligi va ruhiy barqarorligini ham ifodalashga xizmat qiladi. Xususan, kelin-qizlar haqidagi qo‘shiqlarda oy timsoli ayolning hayo va iffatini ramziy tarzda ifodalaydi.

Bundan tashqari, oy obrazi ayolning sabr va kutish holati bilan ham bog‘liq holda talqin etiladi. Oy fazalarining asta-sekin o‘zgarishi ayol ruhiyatidagi sokinlik, chidamlilik va hayotiy davriylikni eslatadi. Shu bois folklor matnlarida oy ko‘pincha ayol taqdirining ramziy ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu holat “Oy” konseptining ruhiy shakllanishida gender-madaniy omillar muhim o‘rin tutishini va xalq ongida oy obrazining ayol ruhiyati bilan chuqur mushtarak ekanini ko‘rsatadi.

Lingvokulturologik yondashuvga ko‘ra, konsept tarkibida obrazli, ma‘naviy va baholovchi qatlamlar mavjud (Maslova, 2001; Stepanov, 2004). Xalq og‘zaki ijodida “Oy” konseptining baholovchi (aksiologik) qatlamida asosan ijobiy qadriyatlar ustuvorlik qiladi. Oy go‘zallik, poklik, or-nomus va ilohiylik ramzi sifatida baholanadi.

Bu holat, eng avvalo, folklor matnlarida oy obrazining salbiy konnotatsiyalardan deyarli holi holda qo‘llanishida namoyon bo‘ladi. Masalan, xalq qo‘shiqlari va dostonlarda oy insonni kamsituvchi yoki qorong‘i kuchlar bilan bog‘lovchi timsol sifatida emas, balki ezgulik va poklik manbai sifatida tasvirlanadi. “Oyday pok”, “oydek sof” kabi tasvirlar oyga nisbatan shakllangan ijobiy bahoning til birliklari orqali mustahkamlanganini ko‘rsatadi.

Aksiologik qatlamda oy ramzi, ayniqsa, or-nomus va axloqiy poklik mezoni sifatida muhim o‘rin egallaydi. Folklorda ayol obrazi oyga qiyoslanganda, bu qiyoslash nafaqat tashqi go‘zallikni, balki ma‘naviy yuksaklikni ham ifodalaydi. Shu orqali oy konsepti xalq ongida axloqiy ideallarni belgilovchi ramz vazifasini bajaradi. Bu esa “Oy”

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

konseptining estetik baho bilan birga kuchli axloqiy yuklamaga ega ekanini ko'rsatadi. Bundan tashqari, oy obrazi ilohiylik va muqaddaslik bilan ham bog'lanadi. Xalq e'tiqodlarida oyning osmonda paydo bo'lishi hayotiy muvozanat va tartib belgisi sifatida qabul qilinadi. Oyning davriy ravishda yangilanib turishi esa poklanish va yangilanish g'oyalarini ifodalaydi. Shu sababli folklor matnlarida oy ramzi insonning ichki poklanishi va ruhiy yuksalishiga ishora qiluvchi timsol sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat o'zbek xalqining estetik ideallari va ruhiy dunyosida oyning yuksak mavqega ega ekanini ko'rsatadi. Natijada "Oy" konsepti xalq og'zaki ijodi orqali avloddan avlodga uzatilgan holda, barqaror ijobiy baholanuvchi konsept sifatida mustahkamlangan. Folklor matnlari esa bu konseptning aksiologik qatlamini saqlab qoluvchi va boyituvchi muhim madaniy mexanizm vazifasini bajargan. Xalq og'zaki ijodida "Oy" konsepti ramziy va ruhiy jihatdan chuqur shakllangan mental birlikdir. U o'zbek xalqining estetik didi, ma'naviy qadriyatlari va ruhiy kechinmalarini mujassamlashtiradi. Folklor matnlarida oy obrazi orqali go'zallik, poklik, sog'inch va umid kabi tushunchalar ifodalanadi. Shu bois "Oy" konseptini o'rganish milliy madaniyat va til o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib berishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, "Oy" konsepti xalq og'zaki ijodida obrazli, ma'noviy va baholovchi qatlamlarning o'zaro uyg'unligi asosida shakllangan. Obrazli qatlamda oy go'zallik va latofat timsoli sifatida tasvirlansa, ma'noviy qatlamda u kosmik obyekt sifatidagi xususiyatlari bilan xalqning kundalik va marosimiy hayotiga singib ketgan. Baholovchi qatlamda esa oy asosan ijobiy aksiologik yuklama bilan namoyon bo'lib, poklik, or-nomus va ilohiylik kabi qadriyatlarni ifodalaydi. Shuningdek, folklor matnlarida oy obrazi inson ruhiy holatini ifodalovchi muhim ramz sifatida xizmat qiladi. Sog'inch, intiqlik, sabr va umid kabi emotsional holatlar oy orqali obrazlashtiriladi. Bu holat oy konseptining nafaqat estetik, balki chuqur ruhiy-psixologik mazmunga ega ekanini ko'rsatadi. Ayniqsa, oy obrazining ayol ruhiyati bilan bog'lanishi xalq ongida gender-madaniy tasavvurlar qanday shakllanganini anglashga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, "Oy" konsepti o'zbek xalq og'zaki ijodida barqaror, ijobiy baholanuvchi va avloddan avlodga uzatiluvchi madaniy-ruhiy meros sifatida qaror topgan. Uni lingvokulturologik nuqtayi nazardan o'rganish nafaqat milliy folklorning mazmuniy qatlamlarini chuqurroq anglashga, balki til orqali madaniyat va kollektiv ongning shakllanish mexanizmlarini tadqiq etishga ham keng imkoniyat yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Маслова В. А. Лингвокультуроология. — М.: Академия, 2001. — 208 с.
2. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры. — М.: Академический проект, 2004. — 992 с.
3. Каримов А. А. Ўзбек халқ оғзаки ижоди ва миллий тафаккур. — Тошкент: Фан, 2015. — 180 б.

